

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Кристина Върбанова-Денчева

**на дисертационния труд
на тема „Интермедийни отношения между печатните и
електронните книги“**

на Георги Божидаров Александров

докторант в професионално направление
3.5. Обществени комуникации и информационни науки

докторска програма „Журналистика – книгознание“

Научен ръководител: проф. д-р Веселина Вълканова

I. Обща характеристика на дисертационния труд:

Дисертационния труд е структуриран в увод, пет глави, заключение, библиография и приложения. Изследването е представено в обем от 225 страници, онагледено е с 6 таблици, 20 диаграми, включени в контекста на изложението, от които основният текст, включително справка за научните приноси на дисертационния труд, обхващат 193 страници, останалите 32 страници съдържат описания на 7 публикации на докторанта по темата на дисертацията и 4 изнесени доклада на национални и международни научни конференции; библиографията включва описания на 184 български и чуждоезични източника, от които 44 на български език, от тях – 38 са печатни издания; 130 на латиница – на английски и на испански език, описани като електронни източници; две групи приложения: анкета и 24 таблици със статистически данни за отговорите в анкетата.

II. Актуалност и значимост на разработвания в дисертационния труд проблем.

Темата на изследването в дисертационния труд на Георги Александров е изключително актуална в съвременното общество. В медийната среда през последните години в някои отношения темата се преекспонира, разглеждана в различни контексти: бъдещето на печатния бранш и на книгоиздаването, четенето и промените в неговите практики, традиционните и новите медии в съвременния свят, промените в общественото съзнание, касаещи до голяма степен и вариациите в маркетинга и мениджмънта на съдържание, достъпно за всеки, по всяко време и от всяко място. Безспорно тези параметри до голяма степен са затруднили докторанта и са били предизвикателство за научния ръководител в избора на основното направление на изследването и определянето

на фокуса, в който да се търсят връзките и взаимодействията между печатната и електронната книга.

Проектирането на технологичните промени върху трансформацията в комуникационните канали за обмен на съдържание между основните обекти в традиционните медийни сектори, появата на нови обекти и оцеляването на старите, също е обект на многобройни изследвания. Същевременно обхващането и на взаимодействието между печатната и електронната книга и тяхното обективно оценяване от гледна точка на възприемането им от аудиторията, както и оценка на тенденциите в развитието на процеса в последните 20 години е актуален и значим изследователски проблем. Недостатъчно изследвани са и въздействията на променящите се технологии върху печатната и електронната книга от гледна точка на потребителите и промените в техните нагласи, поведение, интереси, които диктуват налагането на новите и отмирането на старите медии.

III. Кратка аналитична характеристика на съдържанието. Цел, обект, предмет и методология на изследването.

В съответствие с определената цел на изследването, докторантът конкретизира „да се установят и дефинират отношенията, които възникват при потреблението на печатните и електронните книги като самостоятелни медийни формати“.

Както се отбелязва в Увода, основната теза на изследването е да се установи „**дали в медийната среда се извършва процес на изместване на печатния от електронния формат на книгата, или двата медийни формата се адаптират към нея, допълвайки специфичните си функции в удовлетворяване на читателските потребности**“. За определянето на **обекта и предмета** на дисертационното изследване е приложен възприетия от докторанта метод – от общото към частното. Съответно обект на изследване са печатните и електронните книги като медийни формати, а предметът - отношенията между печатните и електронните книги при тяхното потребление, когато „читателят извършва медиен избор между тях“. Формулираните три изследователски тези са разгледани в теоретичен и в емпиричен аспект, като са приложени три изследователски подхода: функционален, екологичен и технологичен.

Последователно стеснявайки обхвата на причинно-следствените връзки между глобалните процеси в медийната сфера и техните ефекти върху печатната и електронната книга, се формулират **конкретните задачи на изследването** в дисертационния труд, които могат да се обобщят в теоретичен и в приложен аспект. В теоретичен аспект задачите обхващат анализ и извличане на основните тенденции в развитието на функциите на печатните и електронните книги като два самостоятелни медийни формата, отражението на динамиката на читателските нагласи върху целия цикъл на тяхното създаване и разпространение, както и на пазарната им реализация у нас и в избрани 6 държави.

Използваните **методи на изследването** се определят от комплексния характер на формулираните цел и задачи, поради което докторантът използва и доказали своята ефективност методи, съотнесени към конкретизираните предмети на изследването:

проучване на теоретични изследвания и актуални концепции на авторитетни учени и изследователи по очертаните обект и предмет на изследването, конкретно концепцията за медийната екология, еволюцията на медиите и технологичните иновации в медийната индустрия, емпирично изследване на базата на разработена от докторанта анкета **Емпирично социологическо изследване „Читателски нагласи към печатните и електронните книги“**, статистически анализ и оценка на резултатите.

Изследването последователно се представя в петте глави на дисертационния труд:

В **Първа глава** се очертава основната линия на изследването – **Научната интерпретация на печатната и електронната книга като медийни формати**. Като отправна точка докторантът накратко представя използваните изследователски принципи: приемането на целия цикъл на създаването, разпространението, потреблението на печатните и електронните книги като единен комуникационен процес, включващ и комуникационното средство и комуникираното съдържание, както и разглеждането им като самостоятелни медийни формати, които имат специфичните функционални особености на вещественото – традиционно печатно издание и на невещественото – електронните книги, представени като субекти в еволюционния медиен непрекъсваем процес на съвместно съществуване, оцеляване и отмиране.

От изследователските подходи, използвани в изследването, на първо място е посочена интерпретацията на книгата като медия и трите подхода, чрез които се интерпретират функциите на медиите, тяхното съществуване и оцеляване в медийната среда като екосистема, технологичните аспекти на тяхното развитие.

Функционалния, екологичния и технологичния подходи на изследване са подкрепени с кратко представяне на концепциите на утвърдени изследователи в трите области: функционален и еволюционен подход, иновации и жизнен цикъл на продуктите, модели на медийно взаимодействие (Евърет Роджърс, Пол Сафо, Роджър Фидлър, Крис Андерсън, Джон Гурвил, Хилел Носек и Хана Адони).

Използван е и подходът на изучаване на медиите по аналогия с еволюцията на биологичните видове, определян от изследователите като екологичен подход, (накратко са представени концепциите на Леман-Уилзиг и Коен-Авигдор, Ан Нгуен и Марк Уестърн, Карлос Сколари, Иън Занг и Сонали Кудва). Докторантът проследява приемствеността и доразвитието на идеите на Евърет Роджърс, Пол Сафо и Роджър Фидлър в концепциите за коеволюция, конвергенция и комплексност на медиите и принципите на медиаморфозата в теориите на посочените автори. Тезата за потенциала на технологиите на електронната книга да изместят печатните книги е апробирана с използване на теорията за „преломните иновации“ на американския изследовател Клейтън Кристенсен, включително и някои конкретни приложения на неговата теория за допълващата, а не за изместващата роля на електронната книга спрямо печатните книги.

Потребителските нагласи и тяхното отражение върху промените в маркетинга и мениджмънта на книгата в печатен и електронен вариант са проследени с модела на жизнения цикъл на медиите на Леман-Уилзиг и Коен-Авигдор, съответно възприемането на електронната книга в читателската практика е проследено в концепцията за взаимната

имитация между медиите на Сколари, който отрича утвърждаването на т. нар. „добре измислен технологичен детерминизъм“ като сценарий за медийна еволюция.

Докторантът е проучил състоянието на изследванията в областта на медийните взаимодействия между печатните и електронните книги и в България, като е представил научни публикации по темата на Владимир Михайлов („Медийна рецепция“, „Медиязнание“), като, доразвивайки идеите на Маршъл Маклуин и Никълъс Неграпонте, утвърждава вече реализиралите се идеи за библиотеки – бази от данни, достъпът до които е за всеки, от всяко място. Представени са и изследванията на Георги Лозанов върху книгата като медия, „задала модела на масовата комуникация“, както и функционалността на печатната книга, на която електронните аналози „няма да унищожат връзката на текста с телесността“. Отбелязани са и приносните моменти в изследванията на трансформациите в медийните взаимодействия между печатната и електронната книга в научните публикации на Тодор Тодоров, Грета Дерменджиева, Милена Цветкова, Владимир Сълов, Петранка Фиева, Добринка Пейчева, Веселина Вълканова, Лилия Райчева, Алберт Бенбасат, както и научни публикации в тематични сборници на ФЖМК, в които се очертават тенденции в развитието и промените на потребителските нагласи, еволюция на медийни технологии и взаимодействия в медийната среда през последните 20 години.

Във **Втора глава се изследват** „Пазарна реализация на печатните и електронните книги“, като основните акценти са медийния контекст на потреблението на печатните и електронните книги. Последователно се представя развитието и навлизането на технологиите на електронните книги във водещи в икономическо отношение страни в света (САЩ, Великобритания, Германия, Франция). Представени са и стратегиите на най-авторитетните книгоиздателски брандове в света в условията на агресивното навлизане на онлайн търговията, начело с AMAZON, мощните медийни платформи Netflix и You Tube, фалитът на книжарски вериги („Бордърс“). Накратко е представено възникването и развитието на технологиите на електронните четци Rocket eBook, SoftBook, eBookMan, Everybook, Kindle. Проследено е противоречивото развитие на пазара на електронни книги, който бележи възходящо и низходящо развитие през последните 10 години, с конкретни примери от практиката на издателските компании „Саймън енд Шустер“, „Барнс енд Ноубъл“, „Пенгуин“, „Ашет“. На базата на богат статистически материал е анализирано количественото измерение на пазарната реализация на печатните и електронните книги в Съединените щати, Великобритания, Германия, Франция, Испания и Швеция в хронологичния обхват на последните 10 години, като по-подробно са анализирани 3 отчетни години - от 2015 до 2018 година.

Направен е подробен анализ на структурата на книжния пазар на електронни и печатни книги, маркирани са тенденциите за запазване на доминирането на печатните пред електронните книги, независимо от подема в продажбите на електронни книги, за 2018 г. във всички страни се отбелязва спад на продажбите в сравнение с най-силната от продажби 2017 година.

За България е проследена тенденцията за доминирането на печатния формат в книжната продукция, показано е, че пазарният дял на електронните книги все още е много

нисък. По данни на официалните източници за българското книгоиздаване - Националният статистически институт и Националната агенция за ISBN, най-високи равнища на регистрираните електронни книги е постигнат за 2018 г. на фона на непрекъснатия им спад през последните 7 години. Отбелязани са проблемите за достоверно отчитане на електронните книги поради липса на единство в установените технологии и процедури за регистриране и отчитане на публикуваните електронни книги у нас.

В Трета глава се разглеждат читателските нагласи и практики в чужбина по отношение на потреблението на печатните и електронните книги. Използван е богат материал от проведени емпирични социологически изследвания след 2015 г. в Съединените щати („ПрайсуотърхаусКупърс“, Харис Пол (Ниелсен Хординг), „Сколастик“, „Пю Рисърч Сентър“, „Статиста“), където се установява устойчивост на предпочитанието към печатната книга на читателите, но едно ново явление е увеличаване на броя на потребителите на друг електронен формат – аудиокнигите.

Във Великобритания изследване от 2015 г. на международната издателска компания „Сколастик“ и на Службата за интелектуална собственост към правителството на Великобритания и др. показва, че интересът на младото поколение към печатните издания се запазва, независимо от увеличаване на броя на потребителите на електронни книги, но налице е и парадоксален резултат – увеличава се броят на потребителите на електронни книги във възрастовия диапазон над 55 г.

В Германия резултатите от проучване на Асоциацията на германските издатели и книготърговци от 2015 г., както и на „Статиста“ (2016 г.), показват неустойчив растеж на потреблението на електронни книги през последните 5 години, но все пак е в подем през 2018 г.

Във Франция резултатите от проучванията на различни асоциации и обединения, публикувани в „Барометър“ показват тенденция към увеличаване на броя на потребителите на дигиталните формати, но печатната книга остава предпочитана за доминиращ дял от потребителите.

В Испания по данни на Центъра за социологически изследвания установява нарастваща популярност на електронните книги, но те все още са незначителен дял в сравнение с печатните книги.

В Швеция потребителите показват устойчиво присъствие на печатната книга сред четящата аудитория, но плавно нарастване на броя на потребителите на електронни книги през последните 3 години.

Общите изводи, които прави докторантът на базата на подробно представените статистически данни, са фокусирани в три основни направления: предпочитания на читателите към един от двата формата в зависимост от съдържанието, платен или безплатен достъп до съдържание; достъп от предпочитано електронно устройство; ергономически особености на четенето от електронно устройство. Направено е и подробно систематизиране на данните по отношение на възрастовите особености на потребителите на печатни и електронни книги. Общият извод е, че няма съществени отклонения в маркираните тенденции в отделните страни – и в САЩ и в Европа.

В **Четвърта глава** е представено емпиричното социологическо изследване „Читателски нагласи към печатните и електронните книги“, което е проведено чрез анкета, попълнена от респондентите, които маркират 4 направления: читателските навици и установените читателски практики; начините за придобиване или ползване на печатните и електронните книги; мотивацията при избора между печатния и електронния формат на книгата; устойчивост на читателските навици и готовността на читателите да ги променят.

От поканените за участие в анкетата 206 пълноленти лица са се отзовали 93. Подробно е представена технологията на кумулиране и обработка на данните от анкетата, включително и статистическия анализ. Подробно са анализирани получените отговори на 20-те въпроса, като е направен анализ по отношение възрастта на респондентите и техните предпочитания по отношение печатния или електронен формат на книгите. Резултатите показват, че нагласите на българската четяща аудитория не се отличават от представените изследвания за 6-те страни – традиционна нагласа към доминиращ достъп до печатни издания, леко увеличаване на дела на потребителите на електронни книги, общият извод е, че „както българските, така и чуждестранните читатели определят предпочитанията си към всеки от форматите в зависимост от техния капацитет да удовлетворят конкретните им потребности относно конкретно съдържание и в конкретен ситуационен контекст.“

В **Пета глава** е представена концепцията за интермедийните отношения между печатните и електронните книги, което е същността на дисертационния труд. Последователно са изложени резултатите от изследването, подкрепени с доказателствения материал от проведеното емпирично изследване в четвърта глава. Основните изводи, до които достига докторантът са:

1. Печатният и електронният формат на книгите представляват самостоятелни медийни продукти.

2. Прилагането на концепцията за медийната екология в изучаването на печатните и електронните книги разкрива медийната същност на двата формата, техните взаимоотношения взаимната им обвързаност, дефинирана от докторанта с термина „интермедийни отношения“.

3. Взаимодействието между печатните и електронните книги е възможно само в условията на комуникационния процес на тяхното създаване, разпространение и потребление. Общата им медийна идентичност се проявява в качеството им да бъдат едновременно средство за комуникация и комуникирано съдържание.

4. Итермедийните отношения между двата формата се проявят единствено чрез възприятията, предпочитанията и нагласите на читателя, както и от технологиите за тяхното създаване, разпространение и предлагане на потребителя.

5. Медийните функции на печатните и електронните се определят от съответно веществената и невеществената им същност, която проявява своите свойства в комуникационния процес, при който медийният формат е в ролята на носител на съдържание. Съответно специфичните функции на печатни и електронните книги са тези, които се определят от характеристиките на комуникираното съдържание, те типологизират тяхното съдържание, което може да бъде комуникирано и чрез двата медийни формата.

6. Изпълняването на информационната и съхранителна функция на печатните и електронните книги се определя от особеностите на тяхната веществена и невестествена същност.

7. Съдържанието на печатната и електронната книга определя формата на неговото представяне, като за детската печатна книга форматът има и определящо значение за формиране на навици за четене. Предпочитанията към печатния формат са и за потребителите на учебна литература.

8. Инстинктът за притежание е определящ за предпочитане на печатната книга.

9. Интермедийните отношения между печатните и електронните книги се фокусират в три направления: антагонизъм като проявление на радикално възприятие за противоположност, алтернативност като проявление на неутрално възприятие за взаимозаменяемост и допълване като проявление на прагматично възприятие за нова възможност.

В **Заключението** се дава обобщена оценка на постигнатите резултати от изследването, като на тази база са формулирани и приносите в обогатяването на теорията на интермедийните отношения между печатната и електронната книга.

Докторантът обосновава следните основни резултати, обвързани с поставените задачи в представената концепция на дисертационния труд:

Теоретични приноси:

1. Анализирани и оценени са медийните функции на печатните и електронните книги, като са очертани общите и специфичните им функции, които са систематизирани в модел.
2. Потреблението на печатните и електронните книги определя тяхната медийна същност и като комуникационно средство и като комуникирано съдържание.
3. Дефинирани са интермедийните отношения между печатните и електронните книги, като са обосновани три вида интермедийни отношения между тях – антагонизъм, алтернативност и допълване.

Научно-приложните приноси са очертани в три основни направления:

1. Генериран е оригинален емпиричен материал от актуално анкетно социологическо изследване за читателските нагласи към печатните и електронните книги след типологична извадка на пълнолетни български граждани
2. Направен е съпоставителен анализ и оценка на получените резултати от емпиричното изследване със сходни изследвани в 6 страни, като са очертани и устойчиво присъстващите тенденции в България.
3. Резултатите от изследването представляват оригинален информационен ресурс, който може да се използва за академични изследвания по темата, като учебен ресурс, а също и за бизнес и професионални проучвания по темата.

IV. Критични бележки

Общи бележки за дисертацията

Забележките ми са по отношение на някои излишества по отношение на описанието на авторски концепции и изказвания в по-широк контекст на темата, което би могло да се съгласува с основните задачи на изследването.

По отношение на оформянето на текста, техническите грешки са на възможния минимум. В библиографските описания на печатните издания има известна непълнота (бр. страници и ISBN).

V. Оценка на автореферата.

Представеният автореферат отразява синтезирано, ясно и точно съдържанието на дисертационния труд, необходимо е уточняване на съдържанието на титулната страница, включително и на дисертацията).

VI. Публикации по темата.

Докторантът е представил 7 научни публикации, които са по темата на представената дисертация, публикувани в научни списания, сборници от международни и национални научни форуми, тематични сборници с научни статии, докторантски семинари. Резултатите от научните изследвания са докладвани на научни форуми в изнесени 7 доклада от докторанта.

VII. Цитирания.

Цитиранията в дисертационния труд са внушителни по брой (144, описани в библиографията на дисертационния труд в цитатите под черта), което е формалният показател за проучения огромен обем литература, тематично свързан с разработвания проблем. От изложението личи поддържането на актуално равнище на информираност и осведоменост по отношение на промените в медийната среда, актуални изследвания по въпросите на електронните книги и интермедийните отношения с печатната книга, еволюционните процеси в печатната и електронната книга и влиянието на потребителското поведение върху създаването, разпространението и реализацията на печатната и електронната книга, социологически проучвания по въпросите на четенето и интермедийните отношения между печатната и електронната книга.

Посочените източници (с малки изключения за електронните източници) са представени в съответствие с правилата за библиографско описание и библиографско цитиране.

VIII. Заключение.

Оценката за извършеното научно изследване, отразено в дисертационния труд, е положителна: извършен е изследователски труд, като са проучени, систематизирани и

оценени огромен обем релевантни източници. Работата е структурирана в логическа последователност на възприетия подход на изследването, точно са изложени аргументите, обосноваващи хипотезата, обекта и предмета на изследването, идентифицирането на новите субекти в медийната среда и конкретно интермедийните отношения между печатната и електронната книга. Приложеният подход е при спазване на изискванията за научно изследване и показва умение за формулиране на теза, последователно и логично изложение на аргументите за направените изводи. Докторантът притежава необходимата теоретична подготовка за проучване на целесъобразни източници, систематизиране на информацията, откриване на база за класификация и предлагане на тематично дефиниране на термина глобализация в различни направления. Богато илюстрираните приложения онагледяват по подходящ начин изложението.

Дисертационният труд е с приносно значение в научно-теоретично и практическо отношение.

София, 18 април 2020 г.

Подпис:

проф. д-р Кристина Върбанова-Денчева